

EFEKTIVITA DRUHOVÉ OCHRANY PTÁKŮ NA NÁRODNÍ A MEZINÁRODNÍ ÚROVNI

JIŘÍ REIF

doc. Mgr. JIŘÍ REIF, Ph.D.

V ochraně přírody se zabývá jejími biologickými východisky a testováním efektivity různých přístupů. Na Ústavu pro životní prostředí PŘF UK vědecky bádá, přednáší a diskutuje se studenty. Je členem České společnosti ornitologické a podílí se na řízení jejich programů zaměřených na monitoring ptačích populací.

Je-li druhová ochrana efektivní, mělo by se to na vývoji populací chráněných druhů výrazně projevit. Tuto jednoduchou hypotézu lze i jednoduše otestovat, pakliže máme ovšem data o změnách velikosti populací za vhodné časové období. Ideálně začne sledování jejich početnosti už v době, kdy zkoumané druhy ochrany ještě nepoživají, a pokračuje i dostatečně dlouho poté, co se začaly chránit. Nejlépe je mít paralelně podchycen populační vývoj i druhů nechráněných, abychom mohli zhodnotit, nakolik jsou zjištěné změny skutečně důsledkem ochrannářského úsilí a do jaké míry pouze odrážejí obecné trendy, např. ve vývoji klimatu nebo krajinného pokryvu.

Taková data ovšem u drtivé většiny organismů postrádáme. Výjimku představují ptáci, které můžeme pokládat za zřejmě nejlépe prostudovanou složku bioty. Jejich populace zachycují působení podmínek

v širším krajinném kontextu, takže na ně lze nahlížet jako na jakýsi hrubozrný indikátor stavu prostředí. Proto se budeme bavit hlavně o nich.

Na druhou stranu zrovna ptáci představují zároveň i skupinu z ochrannářského pohledu poněkud problematickou. V první řadě jde o poměrně velké organismy, které mají nepříliš jasně vyhraněné ekologické nároky. A tak zatímco u řady druhů motýlů přesně víme, jaký druh rostlin potřebují k rozmnožování a čím konkrétně se živí, u ptáků máme většinou k dispozici jen poměrně hrubá data typu „zajíc žije v lese“. Proto se u příčin ohrožení většinou dočteme, že jde o „komplex činitelů zahrnující změnu prostředí a omezení potravní nabídky“, ovšem zjistit přesné parametry právě těch klíčových faktorů se podaří jen zřídka.

Druhou nepříjemnou ptačí vlastností je jejich létání. Pro druhovou ochranu je totiž

Některé druhy stále příliš efektivně chránit neumíme. Strnad zahradní (Emberiza hortulana) ve většině evropských zemí ubývá. Vyžaduje heterogenní extenzivně obhospodařovanou zemědělskou krajinu, která je nyní na ústupu, a jeho populacím neprospívá ani nelegální lov. Zdroj: Wiki Commons

důležité znát nejen velikost populace, ale i její demografické charakteristiky (věkovou strukturu, porodnost, úmrtnost atd.). Zjistíme-li pečlivým monitoringem, že je početnost chráněného druhu na sledovaném území stabilní, nemusí to ještě znamenat, že se mu tam dobře daří. Může jít o tzv. propadovou lokalitu, která jedince z nějakého důvodu přitahuje (např. místní biotop vypadá příznivě), avšak jejich rozmnožování tam již vázne (např. je tam silný predáční tlak). Prosté zkoumání velikosti populace nám však toto neprozradí a podrobnější metody (např. telemetrie) jsou velmi náročné a v praxi často neuplatnitelné. Jaký rozdíl třeba oproti rostlinám, které nám z lokality nikdy neutečou a u nichž snadno zjistíme, zda jde doopravdy o lokálně se rozmnožující jedince.

Nicméně výhody přeci jenom převažují. Prakticky u všech druhů ptáků na světě je znám odhad globální velikosti populace a areál rozšíření, které jsou zásadní pro ocenění míry ohrožení. Klíčovým krokem před samotnou druhovou ochranou je totiž rozpoznání, které druhy ochranu vlastně potřebují a které nikoliv. Pro tento účel se vychází z dlouhodobých dat o jejich populačním vývoji. Nejvyšší autorita v hodnocení těchto dat je Světový svaz ochrany přírody (IUCN), jehož odborníci připravují tzv. Červené seznamy celosvětově ohrožených druhů. Tyto seznamy rozdělují druhy do kategorií různě urgentního ohrožení na základě jasných kvantitativních kritérií, která mohou být z globální úrovně převedena na škálu kontinentální (jako např. nedávno vydaný Červený seznam evropských ptáků) či národní (i u nás máme Červený seznam obratlovců i bezobratlých).

Červené seznamy by pak měly soužit jako odborný podklad pro následné zařazení druhu mezi chráněné – funguje zde triviální, leč logická úvaha, že čím více je druh ohrožen, tím přísněji by měl být chráněn. Nicméně se nezdá, že bychom v tomto směru byli celosvětově příliš úspěšní. Studie sledující pohyby ptačích druhů mezi jednotlivými kategoriemi ohrožení v čase ukázala, že se druhy daleko častěji stěhují z nižších stupňů ohrožení směrem výše nežli naopak **(1)**. Výjimku představují druhy kriticky ohrožené, u nichž je pohyb oběma směry symetrický. Spekuluje se o tom, že právě těmto druhům věnují ochranáři nejvíce pozornosti, energie a prostředků, a proto u nich vidíme i nejzřetelnější

Orel mořský (Haliaeetus abalictilla) je typickým příkladem druhu, jehož populacím v ČR i jinde v Evropě pomohla legislativní ochrana. Zdroj: Wiki Commons

úspěch. Ovšem z podkladů samotného IUCN vyplývá i prozaičtější a ochranářsky méně příznivé vysvětlení – nad kritickým ohrožením ční totiž již pouze kategorie ohrožených vyhubených. Do těchto druhů ovšem už jaksi z definice nemá smysl žádné úsilí investovat. Proto jsou hodnotitelé při zařazování druhů mezi vyhubené opatrnější než při použití ostatních kategorií. Na jednu stranu je to z praktického hlediska jistě rozumný přístup. Jenže při celkovém srovnání přesunů druhů mezi kategoriemi, z nichž se odvozuje hodnocení efektivity jejich ochrany, to může vést právě k tomu, že se ochrana kriticky ohrožených druhů jeví úspěšnější, než jaká ve skutečnosti je. Poslední velké zhodnocení vztahu IUCN kategorizace a dopadů druhové ochrany **(2)** ukázalo, že na globální úrovni má ochrana lehce pozitivní vliv u ptáků a savců – celkové ohrožení těchto skupin by bylo vyšší než bez ní. Rozdíl je sice malý, avšak znatelný. Bezradná je však druhová ochrana u obojživelníků. Jejich ohrožení celosvětově roste daleko strměji než u savců i ptáků bez ohledu na to, jestli jsou chráněni nebo ne. Zaměříme-li se na druhovou ochranu na národní úrovni, najdeme asi nejpropracovanější systém ve Spojených státech. Jejich Endangered Species Act (ESA) detailně řeší, za jakých podmínek má být druh zařazen mezi ty chráněné, nebo kdy má

naopak dojít k jeho vyškrtnutí ze seznamu. Jde tedy o velmi dynamický systém, v rámci něhož dochází ke zhodnocování účinnosti i vhodnosti ochrany všech druhů v pravidelných a dosti krátkých intervalech. Z biologického hlediska se tento přístup jeví jako naprostá samozřejmost, protože svět i populace druhů, jež jej obývají, se zkrátka během času mění, a to někdy i zatraceně rychle, ovšem v globálním kontextu jde spíše o unikum, jak ještě uvidíme i dále. V dlouhodobém měřítku se zlepšení stavu populací daří dosáhnout asi o 60 % druhů chráněných v rámci ESA **(3)**. Rychlost a míra populačního vzestupu jdou ne příliš překvapivě ruku v ruce s objemem prostředků investovaných do podpory daného chráněného druhu. V průměru pak uplyne 10-15 let od doby, kdy se druh mezi chráněné запиše, do chvíle, kdy se jeho početnost zřetelně zvedne.

O tom, že sklizeň v podobě sladkého ovoce zachráněných druhů přichází až po delší době od jejich zasažení mezi chráněné, informuje i zřejmě neslavnější studie hodnotící účinnost druhové ochrany ptáků na Starém kontinentu **(4)**. Jde o článek otištěný v prestižním vědeckém časopise Science, který zkoumal vliv zařazení druhů do Přílohy I směrnice Evropské unie (EU) o ochraně volně žijících ptáků na jejich populaci. Ukázalo se, že trendy početnosti

druhů figurujících v Příloze I se mezi obdobími let 1970-1990 a 1990-2000 obrátily z významně negativních na velmi pozitivní. Výsledky představují silný důkaz blahodárného vlivu ochrany na tyto druhy, protože tento obrázek byl omezen pouze na tzv. staré členské státy EU (tj. ty, které vstoupily před rokem 2004) a byl tím nápadnější, čím déle daný stát ochranu podle požadavků směrnice uplatňoval. Kromě toho u druhů mimo Přílohu I žádné významné zlepšení stavu populací zjištěno nebylo. Přínos ochrany pro druhy Přílohy I potvrdily i pozdější studie založené na aktualizovaných datech (5) a toto pozitivní působení směrnice bylo nejnověji doloženo i pro tzv. nové členské státy (tj. ty, které vstoupily do EU v roce 2004) (6). V podstatě se tak potvrdily intuitivní předpoklady, že ochrana druhů bude dobře fungovat tehdy, (i) když bude ustavena v měřítku relevantním vzhledem k rozloze jejich areálů (EU zabírá velkou část západního Palearktu), (ii) pro konkrétní druhy se vyhlásí dostatečně velká chráněná území tam, kde se jim daří nejlépe (pro druhy Přílohy I se vyhledávají tzv. ptačí oblasti) a (iii) důraz bude kladen na jádrové populace druhů v rámci jejich areálů (ptačí oblast vyhlášená pro daný druh musí splňovat určitá kritéria co do velikosti podílu místní populace na jeho

celoevropské populaci).

Ačkoliv popisovaná Příloha I tvoří nabýskanou výkladní skříň evropské druhové ochrany, není tak úplně bez poskvrny. Seznam druhů je dosti rigidní (srov. s výše popsáním ESA), takže se sice můžeme opájet tím, jak druhy Přílohy I prosperují, jenže se ukazuje, že to už nejsou ty, které nyní trápí to nejvyšší riziko vyhynutí. Je to sice logický výsledek úspěchu směrnice, ale právě proto by bylo potřeba se teď zamyslet nad tím, co s Přílohou I udělat, aby i nadále pomáhala těm potřebným. Loňská studie srovnávající investice EU do ochrany druhů podle míry jejich ohrožení (vyjádřené dle klasifikace IUCN) ukázala alarmující výsledky (7). Disproporčně nejvíce peněz v přepočtu na jeden druh pohltí druhy bez ohrožení, naopak do těch nejvíce ohrožených teče méně prostředků, než kdyby se finance rozdělovaly zcela náhodně.

A jak jsou na tom chráněné ptačí druhy v naší drahé vlasti? Studie hodnotící trendy početnosti ptáků v deseti východoevropských zemích (včetně Česka) stejným způsobem jako výše zmíněný slavný článek v Science ukázala (pro někoho možná překvapivě) pozitivní výsledek (8). Trendy početnosti se u druhů chráněných dle národní legislativy významně zlepšily, zatímco ty nechráněné ostrouhaly. Zároveň však

nešlo o zvrácení nepříznivého vývoje tak, jak tomu bylo v případě Přílohy I – došlo „pouze“ ke znatelnému zmírnění tempa úbytku. Čím méně druhů pak daný stát chránil, tím výraznější zlepšení bylo nalezeno. Zřejmě jde o logický důsledek vyšší efektivity při alokaci omezených zdrojů. Na druhou stranu to neznámá, že právě strategie „hodně chránit málo druhů“ je ta nejlepší. Pokud bychom v krajním případě chránili pouze jeden druh, měl by se sice jako v bavlnce, ovšem o optimálním přístupu k druhové ochraně by šlo asi jen těžko hovořit. V praxi je třeba nalézt rozumnou rovnováhu mezi objemem prostředků, které máme celkově k dispozici, a nejvyšším počtem druhů, který lze ještě při dané úrovni dotace efektivně ochránit. Hledání této rovnováhy může být zajímavým námětem pro budoucí studie.

Rozhodnutí o tom, zda ohrožený druh chránit, či nikoliv, je totiž náročnější, než se možná na první pohled zdá. Míra ohrožení je pouze jedním z více faktorů, které ten, kdo o ochraně rozhoduje, musí vzít v úvahu, byť jde o faktor velmi důležitý. Neméně důležité jsou i znalosti faktorů, které druh ohrožují (pokud je neznáme, nemá jeho formální ochrana příliš velkou hodnotu), a zohlednění praktické proveditelnosti ochrany. To se týká např. komunikace s občany, kterých se zavedení ochrany nějak dotkne. Není těžké si domyslet, že prosazení ochrany z pozice síly státního aparátu může být spíše kontraproduktivní. Když se specificky zaměříme na Českou republiku a ptáky zvláště chráněné podle platné legislativy, opět dostaneme veskrze pozitivní zprávy, alespoň podle jedné 10 let staré studie (9). Změna velikosti populací chráněných druhů je pozitivnější než u druhů nechráněných. Zdálo by se tedy, že nám druhová ochrana šlape jako hodinky. Ovšem při detailnějším pohledu to už tak jednoznačně nevyznívá. Tento pozitivní obrázek je totiž dán zejména druhy, jejichž populace rostly již před zařazením mezi zvláště chráněné. To mimo jiné svědčí o tom, na jakých „vědeckých“ základech seznam zvláště chráněných druhů zřejmě vznikl (opět srov. s ESA)... Výsledek však lze interpretovat i optimisticky – již přibývajících druhů umíme jejich ochranou podpořit tak, že přibývají ještě více než druhy, které se nechrání. Problém však nastane u druhů, které před zařazením mezi chráněné ubývaly. Jde tedy o druhy, které

Nejvíce úsilí i prostředků pohltí ochrana globálně kriticky ohrožených druhů. Díky tomu mohou jejich populace postupně narůstat, jak se to ukazuje i v případě tohoto krásného bahňáka, písily černé (*Himantopus novaezelandiae*). Zdroj: Wiki Commons

ochranu skutečně potřebovaly, a při jejím účinném působení lze očekávat znatelný rozdíl oproti druhům nechráněným. Takový výsledek se však bohužel nedostavil – úbytek populací chráněných druhů byl sice po nastolení jejich ochrany mírnější, ale úplně stejně se zmínil úbytek i u populací druhů, které zvláštní ochranu nepožívaly. Zvláštní ochrana ptáků v ČR tedy vypadá na první pohled efektivně, ale podle detailnějšího průzkumu se, alespoň dle zmíněné publikace, zdá, že ve skutečnosti nevzkvétá tak, jak by mohla.

Jak plyne z uvedeného stručného přehledu, studií, které by se zabývaly efektivitou

ochrany ptáků na větších prostorových škálách, není mnoho. Prakticky všechny ukazují, že ochrana přináší druhům, na něž se zaměřuje, dobře rozpoznatelné výhody (ponechme raději stranou úvahy o tom, na kolik je toto dáno snadnější publikací pozitivních výsledků ve vědeckých časopisech). Tento přínos se pak liší podle toho, v jaké části světa ochrana probíhá, a v podstatě všude je co zlepšovat. Za klíčovou považují pružnost propojení mezi hodnocením míry ohrožení jednotlivých druhů a přísností jejich ochrany – zde bychom se mohli učit např. od Spojených států a nebylo by od věci častěji používat propracovanou me-

todiku IUCN. Samozřejmě zásadní je i nastavení samotných ochranných podmínek – v tomto směru se nabízí přístup použitý ve směrnici o ptácích. Pokud bychom se u nás z těchto zdrojů inspirovali, lze očekávat, že druhová ochrana bude efektivnější, než v současnosti je.

LITERATURA

- (1) Brooke, M. L., Butchart, S. H. M., Garnett, S. T., Crowley, G., Mantilla-Beniers, N., Stattersfield, A. J., 2008. Rates of movement of threatened bird species between IUCN Red List categories and toward extinction. *Conservation Biology* 22, 417–427.
- (2) Hoffmann, M., Hilton-Taylor, C., Angulo, A., et al., 2010. The impact of conservation on the status of the world's vertebrates. *Science* 330, 1503–1509.
- (3) Male, T. D., Bean, M. J., 2005. Measuring progress in US endangered species conservation. *Ecolgy Letters* 8, 986–992.
- (4) Donald, P. F., Sanderson, F. J., Burfield, I. J., Bierman, S. M., Gregory, R. D., Waliczky, Z., 2007. International conservation policy delivers benefits for birds in Europe. *Science* 317, 810–813.
- (5) Sanderson, F. J., Pople, R. G., Ieronymidou, C., et al., 2016. Assessing the performance of EU nature legislation in protecting target bird species in an era of climate change. *Conservation Letters* 9, 172–180.
- (6) Koschová, M., Rivas Salvador, J., Reif, J. 2018. Continent-wide test of the efficiency of the European union's conservation legislation in delivering population benefits for bird species. *Ecological Indicators* 85, 563–569.
- (7) Hermoso, V., Clavero, M., Villero, D., Brotons, L., 2017. EU's conservation efforts need more strategic investment to meet continental commitments. *Conservation Letters* 10, 231–237.
- (8) Koleček, J., Schleuning, M., Burfield, I. J., Báldi, A., Böhning-Gaese, K., Devictor, V., Fernández-García, J. M., Hořák, D., van Turnhout, C. A. M., Hnatyna, O., Reif, J., 2014. Birds protected by national legislation show improved population trends in Eastern Europe. *Biological Conservation* 172, 109–116.
- (9) Voříšek, P., Reif, J., Šťastný, K., Bejček, V., 2008. How effective can be the national law in protecting birds? A case study from the Czech Republic. *Folia Zoologica* 57, 221–230.